

Funded by
the European Union

Република Србија
Министарство
за европске
интеграције

FARM to FORK
ACADEMY

МРЕЖА ЗА РУРАЛНИ РАЗВОЈ
СРБИЈЕ

Participativne konsultacije i dijalog

radi jačanja položaja
poljoprivrednika u lancu
vrednosti

**SEKTOR POVRTARSTVA
I VINARSTVA**

NACIONALNI IZVEŠTAJ SRBIJA

Ovaj dokument je pripremljen uz finansijsku podršku
Evropske unije. Sadržaj ovog dokumenta je isključiva
odgovornost autora i ne odražava nužno stavove
Evropske unije.

Sadržaj

1. Rezime	04
2. Uvod	05
Kratka istorija poljoprivrede u Srbiji	05
Ciljevi zadatka	09
Metodologija za postizanje ciljeva	09
Ciljne grupe	10
Ograničenja izveštaja	10
Struktura izveštaja	11
3. Metodologija	11
Analiza izbora proizvodnog lanca vrednosti – povrtarstvo	11
Analiza izbora proizvodnog lanca vrednosti – vinogradarstvo i vinarstvo	13
Kabinetsko istraživanje na osnovu dostupnih statističkih podataka	14
Povrtarstvo u Srbiji	14
Vinogradarstvo i vinarstvo u Srbiji	19
SWOT analiza	24
4. Rezultati i diskusija	27
5. Zaključci	31
6. Preporuke na bazi SWOT analize	34
7. Reference	38

1. Rezime

Lanac vrednosti u povrtarstvu za male farme i mlade farmere pruža mogućnosti da farma bude ekonomski održiva, jer povrtarska proizvodnja omogućava značajnu fleksibilnost u kombinovanju vrsta povrća, jer je mahom reč o jednogodišnjoj biljnoj proizvodnji. Sa druge strane proizvođači se suočavaju sa nizom problema koji se kreću od sve strožijih zahteva vezanih za ispunjavanje standarda, preko promena na tržištu, pa do promena navika potrošača.

Imajući to u vidu održana su dva konsultativna sastanka u centralnoj Srbiji i to u dva geografska regiona, jedan u zaštićenom poručju Parka prirode "Golija", a drugi na jugu Srbije u poznatom povrtarskom regionu u Leskovcu. Konsultativne radionice su pokazale značajnu diversifikaciju u proizvodnji, kao i u izazovima sa kojima se proizvođači suočavaju. Izazovi su zastupljeni u svim segmentima vrednosnog lanca, od primarne proizvodnje, preko prerade, pa do plasmana. Ovi izazovi stavljaju poljoprivrednike, naročito one male i mlade, u situaciju da ih moraju rešavati u hodu.

Ključne preporuke koje su se nametnule u toku konsultativnog procesa su: unapređenje prerade i proizvodnje tradicionalnih proizvoda za kojima postoji tržišna tražnja; korišćenje dobre reputacije pojedinih regiona za zaštitu kao geografskih oznaka i bolje tržišno pozicioniranje tih proizvoda; rad na održivosti i prilagođavanju klimatskim promenama; uvođenje savremenih tehnologija u proizvodnji i preradi; unapređenje udruživanja i unapređenje odnosa u lancu vrednosti, kako bi se unapredila tržišna pozicija, kao i poboljšala podela dobiti u korist malih proizvođača i prerađivača; kontinuirano praćenje tržišnih potreba i prilagođavanje proizvodnje zahtevima tržišta i trendovima na tržištu.

Lanac vrednosti u vinarstvu nosi u sebi svu kompleksnost, jer od malih proizvođača zahteva značajno angažovanje u svim segmentima koji prate životni vek proizvoda, od proizvodnje sirovine, preko prerade u vino, pa do marketinga i plasmana proizvoda. Globalno i domaće tržište daje šansu, ali i ograničenja za male vinarije i vinogradare u Srbiji.

Tokom konsultativnih procesa su definisane ključne preporuke: rad na održivosti i prilagođavanje klimatskim promenama; unaprediti sledljivost u cilju omogućavanja da potrošač upozna sve elemente koji su uključeni

u proizvodnji i sve faze proizvodnje kroz koje on prolazi; uključivanje inovacija u ukusima baziranim na podneblju i tradiciji; razvoj premijum proizvoda; potreba daljeg umrežavanje i saradnje u vrednosnom lancu; potreba razvoja organske proizvodnje; korišćenje prednosti digitalizacija u čitavom lancu vrenosti; unapređenje korišćenja mehanizacije i robotike i u primarnoj proizvodnji i u preradi.

2. Uvod

Kratka istorija poljoprivrede u Srbiji

Srbija ima veoma pogodne prirodne uslove za razvoj raznovrsne poljoprivredne proizvodnje, a pre svega žitarica, industrijskog bilja, grožđa, voća i povrća, semenskog i sadnog materijala, lekovitog bilja, kao i krupne i sitne stoke. Razvoj primarne poljoprivredne proizvodnje omogućen je i odgovarajućim nivoom razvoja prehrambene industrije, i to pre svega konditorske, industrije ulja, šećera, piva, sokova, industrije za preradu povrća, brašna, mesa i mleka.

U Srbiji se obrađuje oko 3,5 miliona hektara zemljišta što predstavlja značajan pad u odnosu na prethodni period (procene su da se godišnje gubi oko 25.000 hektara obradivog zemljišta, najviše zbog izgradnje infrastrukture). Oko 90% obradivog zemljišta nalazi se u privatnom vlasništvu poljoprivrednih gazdinstava i privrednih društava. Oko 75% korišćenog poljoprivrednog zemljišta čine oranice i bašte, na kojima dominira proizvodnja žita. Za njima slede poljoprivredne površine pod pašnjacima (10%), livadama (9%), voćnjacima (5%) i vinogradima (1%). Najveće površine poljoprivrednog zemljišta se nalaze u Vojvodini (oko 80 % ukupnog obradivog zemljišta).

Procene su da se svake godine ne obrađuje između 300 i 400 hiljada hektara oranica i livada. Takođe, mali procenat korišćenog poljoprivrednog zemljišta se navodnjava.

BDP Republike Srbije je u 2022. godini iznosio 60,427 milijardi EUR, odnosno 9.067 evra po glavi stanovnika. Učešće poljoprivredne proizvodnje u ukupnom BDP zemlje iznosi 6,5%. Strukturne promene u privredi dovele su do kontinuiranog pada udela poljoprivrednog sektora u BDP-u,

dok je vrednost poljoprivredne proizvodnje u porastu sa приметnim godišnjim varijacijama. Izvoz poljoprivredno-prehrambenih proizvoda raste, ali njegova struktura ukazuje da je sektor još uvek prvenstveno snabdevač sirovina, sa nepovoljnim odnosom između uvoza i izvoza po jedinici vrednosti, kao i sa pogoršanjem odnosa pokrivenosti uvoza izvozom. Primarni poljoprivredni proizvodi ostvaruju značajno učešće u spoljnotrgovinskoj razmeni, kako u izvozu tako i u uvozu.

Prema zvaničnim podacima, u poljoprivredi je angažovano oko 15 % ukupne radne snage u zemlji.

Struktura poljoprivredne proizvodnje pokazuje da je biljna proizvodnja značajno razvijenija u odnosu na stočarstvo. U tom kontekstu najvažniji poljoprivredni proizvodi Srbije su kukuruz, pšenica, suncokret, šećerna repa, soja, krompir, maline, jabuke, šljive, grožđe, svinjsko, goveđe i živinsko mesto i mleko. Podaci pokazuju da je u Srbiji prisutan veliki pad u stočarskoj proizvodnji (725.000 goveda – što je 17,7 % manje u odnosu na 2018. godinu, 2,26 miliona svinja – što je 30,7 % manje u odnosu na 2018. godinu, oko 150.000 koza – što je 31,5 % manje u odnosu na 2018. godinu). Stočarstvo je dominantno bilo prisutno u privatnom sektoru najčešće kod malih gazdinstava koja nisu mogla da se nose sa žestokom konkurencijom velikih proizvođača mesa iz uvoza.

Domaća poljoprivreda se još uvek karakteriše niskim nivoom produktivnosti, tehnološkim zaostajanjem, niskim nivoom inovativnosti, nefleksibilnošću, visokom ekstenzivnošću, kao i osetljivošću na klimatske uslove.

Uprkos svemu, domaća poljoprivreda je važna privredna delatnost, jer obezbeđuje prehrambenu bezbednost zemlje, proizvodnju sirovina za industrijske delatnosti, kao i proizvode za izvoz. Osim toga, ona ima i socijalni i demografski značaj.

U poljoprivrednoj strukturi Republike Srbije dominiraju mala poljoprivredna gazdinstva. Rezultati Popisa poljoprivrede iz 2023. godine ukazuju na to da je u 2023. godini bilo 508.365 registrovanih poljoprivrednih gazdinstava, od kojih su 99,6% činila porodična gazdinstva koja se bave sopstvenom poljoprivrednom proizvodnjom. Prosečno poljoprivredno gazdinstvo obrađuje 6,4 hektara zemljišta.

Ključni proizvodi malih gazdinstva koji su zastupljeni u regionu značajno doprinose i obezbeđuju dostupnost hrane sopstvenim domaćinstvima i zajednici. Tradicionalne proizvodne tehnologije održavaju raznolikost u ruralnoj ekonomiji, a takođe imaju uticaj i na očuvanje životne sredine.

Prema rezultatima popisa stanovništva iz 2022. godine, Republika Srbija ima 6.647.003 stanovnika i broj stanovnika kontinuirano opada. U Republici Srbiji preovlađuje gradsko stanovništvo (62,1%), a ruralna područja koja su svrstana u kategoriju „ostala naselja”, obuhvataju 37,9 % stanovništva.

Depopulacija u ruralnim područjima je posledica niske stope rađanja i intenzivnih migracija iz ruralnih u urbana područja ili van zemlje. Depopulacija je više naglašena kod ruralne ženske populacije u odnosu na mušku populaciju. Nedostatak mogućnosti za zapošljavanje, niske zarade, nerazvijena infrastruktura, ograničen pristup i nizak kvalitet obrazovnih i zdravstvenih usluga, kao i pristup finansijskoj socijalnoj pomoći, delimično objašnjavaju siromaštvo i migraciju iz ruralnih područja. Udeo ženskog stanovništva koje se iseljava iz ruralnih područja, kao i mlađe populacije (15–35 godina) je veći u odnosu na mušku populaciju, što značajno utiče na gubitak radno sposobnog i fertilnog stanovništva iz ruralnih područja i produbljuje dalje trendove depopulacije.

Prosečna gustina naseljenosti u Republici Srbiji je oko 90 stanovnika/km². U ruralnim područjima gustina naseljenosti iznosi 58 stanovnika/km², dok u urbanim područjima gustina naseljenosti iznosi 399 stanovnika/km². Prosečna starost stanovništva je 43,9 godine. Proces demografskog starenja stanovništva manifestuje se niskim učešćem mladih i visokim i kontinuirano rastućim udelom starih u ukupnom stanovništvu. Prema podacima za Republiku Srbiju, u 2023. godini udeo lica starih 65 i više godina iznosio je 22,3%, a mlađih od 15 godina 14,4%.

Shodno tome, prosečna starost vlasnika porodičnih gazdinstava u Srbiji iznosi 60 godina, dok je tek svaki 11 vlasnik gazdinstva mlađi od 40 godina. Ovi podaci neminovno ukazuju na dalji trend starenja domaćeg poljoprivrednog stanovništva, kao i nedostatak “radne snage” u poljoprivrednoj proizvodnji.

Zbog svega gore navedenog, veliki deo primarnog poljoprivrednog sektora isključen je iz komercijalno orijentisanog poljoprivredno–prehrambenog lanca zbog malog obima proizvodnje, s obzirom na to da proizvođači ne

mogu da obezbede ujednačen kvalitet proizvoda u dovoljnim količinama. U tom smislu, veliki izazov za proizvođače je da ispune navedene zahteve kako bi zadržali što veći udeo na domaćem tržištu. Zbog toga inovacije i kratki lanci snabdevanja treba da izgrade mostove između malih gazdinstava i urbanih potrošača.

Za većinu malih poljoprivrednih proizvođača direktna prodaja je najvažniji tržišni kanal. Neki od kanala direktne prodaje proizvoda malih poljoprivrednih proizvođača su sledeći: zelena pijaca, prodaja na gazdinstvu, prodaja pored puta, prodaja kroz turizam i ugostiteljstvo itd. Najznačajniji kanal direktne prodaje je zelena pijaca sa ukupnim prometom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda od oko 20% od ukupne vrednosti prodaje i kupovine poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Pored navedenog, poseban vid plasmana poljoprivrednih proizvoda od strane malih poljoprivrednih proizvođača čine barter transakcije između učesnika u lancu vrednosti (prehrambeno-prerađivačke kompanije, zadruge, kupci/trgovci, integratori) i samih poljoprivrednih proizvođača. U okviru ovog sistema, poljoprivredni proizvođači koji sklapaju ugovore sa prerađivačkim kompanijama, zadrugama ili integratorima dobijaju neophodne inpute u zamenu za prodaju viškova useva nakon žetve. Vrednost ove vrste saradnje procenjena je na najmanje 100 miliona EUR.

Proizvođačke organizacije, proizvođačke grupe i kratki lanci vrednosti još uvek nisu uređeni nacionalnim zakonodavstvom, dok su zadruge definisane kao pravna lica. Zadruga predstavlja pravno lice koje obuhvata poseban oblik organizovanja fizičkih lica koja poslovanjem na zadružnim principima ostvaruju svoje ekonomske, socijalne, kulturne i druge interese i koja upravljaju i kontrolišu poslovanje zadruge. Član zadruge je fizičko lice koje u potpunosti ili delimično posluje preko zadruge, odnosno koji kroz zadrugu prodaje svoje proizvode ili usluge, nabavlja proizvode ili koristi usluge potrebne za obavljanje svojih delatnosti ili na drugi način neposredno učestvuje u obavljanju delatnosti radi kojih je zadruga osnovana. Poljoprivredne zadruge mogu biti opšte ili specijalizovane (ratarske, voćarske, povrtarske, vinogradarske, stočarske, pčelarske, itd.).

Poljoprivredne zadruge u Republici Srbiji podržavaju svoje članove koji uglavnom žive i rade u ruralnim područjima da uspešno posluju, kroz obezbeđivanje boljih uslova za rad. Pored doprinosa u jačanju privrednog položaja, poljoprivredne zadruge imaju značajnu ulogu u sprečavanju depopulacije u ruralnim područjima i unapređenju socijalnog okruženja.

Osnovne delatnosti poljoprivrednih zadruga odnose se na ugovaranje proizvodnje sa članovima zadruge, što uključuje nabavku sirovina, usluge, skladištenje i zajedničku prodaju proizvoda. Pored ugovaranja proizvodnje, značajan broj članova ima i sopstvenu poljoprivrednu proizvodnju. Uspešne zadruge imaju skladišne kapacitete, savremenu mehanizaciju, a neke imaju i prerađivačke kapacitete.

U Republici Srbiji registrovano je preko 5.000 zadruga, pri čemu je oko 2.000 aktivno, od kojih 80% čine poljoprivredne zadruge. U ukupnom broju zadruga registrovano je 35.000 osnivača i 100.000 članova zadruge.

Ciljevi zadatka

Cilj zadatka je da se u procesu konsultacija sa mladim poljoprivrednicima, poljoprivrednicima, prerađivačima i drugim zainteresovanim stranama napravi konkretna analiza pozicije lanca vrednosti poljoprivrednih proizvođača sa svim izazovima koji su identifikovani tokom analize, kao i mogućnostima za poboljšanje ili rast poljoprivrednih proizvođača unutar lanca vrednosti.

Metodologija za postizanje ciljeva

Da bi se postigli ciljevi zadatka korišćeno je više metoda.

Kabinetsko istraživanje

Na osnovu dostupnih statističkih podataka analizirana je struktura poljoprivredne proizvodnje u zemlji, da bi se identifikovali specifični lanci vrednosti. Analiziran je značaj lanca vrednosti i njegovo učešće na tržištu, pozicija lokalnih farmera, prerađivača i trgovaca u okviru lanca vrednosti, kapacitet proizvodnje i prerade, potencijal profita za poljoprivrednike, prerađivače i trgovce, kao i ekološki i društveni uticaj lanca vrednosti.

Nakon detaljne analize odabrana su 2 lanca vrednosti koja će biti predmet konsultativnog procesa, i to sektor povrtarstva i sektor vinarstva.

Konsultativne radionice sa zainteresovanim stranama

Organizovano je pet radionica sa zainteresovanim stranama za 2 izabrana lanca vrednosti (povrtarstvo i vinarstvo). Na radionicama su učestvovali

mali poljoprivredni proizvođači, ali i ostali akteri u okviru lanca vrednosti (konsolidatori, prerađivači, prodavci, pružaoci usluga i savetodavne službe). Učesnici radionica su tokom diskusije prezentovali svoju ulogu u lancu vrednosti i izneli probleme sa kojima se suočavaju u svom poslovanju. Pored izazova, u participativnim konsultacijama su takođe identifikovane mogućnosti za unapređenje celokupnog funkcionisanja lanca vrednosti, sa posebnim akcentom na unapređenje položaja malih i mladih proizvođača (unapređenje procesa proizvodnje, udruživanje i zajednički nastup, dodatna vrednost proizvoda, pregovaranje o boljim uslovima, bolji pristup tržištu, inovacije, transfer znanja itd).

Dodatno prikupljanje podataka - intervjui

Da bi se u proces uključilo više zainteresovanih strana i na taj način dobile sveobuhvatnije informacije o lancima vrednosti, sprovedeno je dodatno prikupljanje podataka u vidu direktnih polustrukturiranih intervjua sa zainteresovanim stranama. Rezultati sa ovih intervjua su značajno doprineli shvatanju situacije unutar lanca vrednosti.

Na osnovu informacija dobijenih u direktnim konsultacijama sa učesnicima radionice, kao i na osnovu informacija iz obavljenih intervjua, urađene su SWOT analize za izabrane lance vrednosti, u kojima su identifikovani izazovi, kao i mogućnosti za poboljšanje ili rast malih proizvođača unutar lanca vrednosti.

Ciljne grupe

Mladi poljoprivrednici, mali poljoprivredni proizvođači i svi ostali akteri u okviru lanca vrednosti (konsolidatori, veletrgovci, prerađivači, prodavci, pružaoci usluga i savetodavne službe), nadležna ministarstva i državne institucije, naučno – istraživačke institucije.

Ograničenja izveštaja

Izveštaj ima svoja ograničenja koja su vezana za nedostupnost najsvežijih podataka tokom kancelarijskog istraživanja, kao i ograničenje koje donosi mogućnost organizovanja ograničenog broja konsultativnih radionica sa ograničenim brojem mladih poljoprivrednika, malih poljoprivrednih proizvođača, a i drugih aktera. Oba odabrana lanca vrednosti su rasprostranjeni po čitavoj teritoriji Srbije, pa je pokušano da se kroz

organizovanje u različitim geografskim regionima dobije što širi uvid u problematiku ovih lanaca vrednosti. Iako je uložena značajna napor, ostaje rizik da su uočeni izazovi i predložene preporuke, ograničenog uticaja i da su ograničeni kako regionalnim specifičnostima, tako i vrstom povrtarske proizvodnje kojom su se učesnici bavili.

Struktura izveštaja

Izveštaj je tako koncipiran da se u prvom delu bavi analizom stanja baziranom na trenutno dostupnim podacima, u drugom delu su prezentovani nalazi SWOT analize bazirane na iskustvu malih farmi i mladih farmera, a i drugih aktera, a potom su na bazi analize i sprovedenih konsultacija izvedeni zaključci i date preporuke.

3. Metodologija

Analizom dostupnih statističkih podataka, na osnovu višegodišnjeg iskustva u radu sa različitim grupama proizvođača na terenu, kao i na osnovu strateških dokumenta iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja na nacionalnom nivou, Mreža za ruralni razvoj Srbije je odabrala 2 lanca vrednosti koja će biti predmet konsultativnog procesa, i to sektor povrtarstva i sektor vinogaraštva i vinarstva.

Lanci vrednosti su analizirani na osnovu više kriterijuma kao što su: doprinos lanca vrednosti, konkurentnost, proizvodni i prerađivački kapaciteti, mogućnost ostvarivanja profita za male i mlade proizvođače, potencijali razvoja, održivost proizvodnje i podrška države.

Analiza izbora proizvodnog lanca vrednosti - povrtarstvo

U Srbiji postoje dobri uslovi za povrtarsku proizvodnju (kvalitetno zemljište, klimatski uslovi, tradicija u proizvodnji itd.) i posmatrano prema površini pod povrtarskom proizvodnjom, Republika Srbija se nalazi na 67. mestu u svetu, odnosno na 10. mestu u Evropi. Udeo proizvodnje povrća u ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji iznosi oko 8 %.

Navodnjavanje povrtarske proizvodnje je visoko zastupljeno, navodnjava se više od polovine ukupne proizvodnje pod povrćem. Proizvodnja na

otvorenom polju je dominantna u ukupnoj proizvodnji povrća (62%) u odnosu na proizvodnju u zatvorenom prostoru (38%) i tu postoje velike mogućnosti za unapređenje.

Zbog klimatskih promena prisutan je trend uzgajanja povrća u zatvorenom prostoru pod “kontrolisanim” uslovima i poslednjih godina je prisutna je značajna podrška stakleničkoj i plasteničkoj proizvodnji iz nacionalnih i IPARD mera. Pored navedenog, staklenička i plastenička proizvodnja su intenzivne i podrazumevaju veće prinose na malim površinama obradivog zemljišta. Takođe, navedeni tipovi povrtarske proizvodnje ne iziskuju preveliki angažman dodatne radne snage koja je deficitarna u seoskim sredinama, a istovremeno omogućavaju angažman svih polnih i starosnih kategorija stanovništva.

U Srbiji preovlađuju mala porodična gazdinstva koja se bave “svaštarskom” proizvodnjom. Prema podacima oko 1,5 % porodičnih gazdinstava se specijalizovano bavi proizvodnjom povrća, ali je taj broj značajno veći, jer veliki broj domaćinstava proizvodi povrće za sopstvene potrebe uz određene tržišne viškove. Uz bolju organizaciju i inovativna rešenja u proizvodnom lancu vrednosti ovi viškovi predstavljaju značajan potencijal za rast kako po kvantitetu, tako i po kvalitetu.

Poljoprivredna gazdinstava specijalizovana za proizvodnju povrća se nalaze među ekonomski najjačim i najvitalnijim poljoprivrednim gazdinstvima. U strukturi troškova povrtarske proizvodnje ulaganja nisu prevelika, a prihodi mogu da budu značajni. Tržište povrća u Republici Srbiji pokazuje stabilan trend rasta poslednjih godina, kako u domaćoj trgovini tako i u izvozu.

Specifičnost kod proizvodnje povrća se ogleda u tome da sveži proizvodi imaju veću vrednost od prerađenih, što predstavlja veliki potencijal za zaradu, ali je istovremeno izazovno u smislu organizacije transporta i logistike. Prerada se obično posmatra kao proces stvaranja dodatne vrednosti proizvoda, međutim, kada je u pitanju proizvodnja povrća ovo nije slučaj. Sveži proizvodi imaju veću vrednost, dok se proizvodi lošijeg kvaliteta prerađuju. U svakom slučaju ovo predstavlja prednost u odnosu na druge vidove proizvodnje, jer se kompletna proizvodnja može na neki način plasirati na tržište.

Usled kratkog proizvodnog ciklusa u sektoru povrća pravovremena reakcija je od ključnog značaja, što se pre svega odnosi na predvidivost i dugoročnu stabilnost ukupne ekonomske politike.

Uz inovativna rešenja i unapređenja u smislu umrežavanja i saradnje, unapređenja transporta i logistike, bezbednosti hrane, marketinga i korišćenja modernih tehnologija, povrtarstvo predstavlja dinamičan proizvodni lanac vrednosti koji se može dodatno unaprediti.

Pored navedenog, jedan od ključnih razloga za odabir povrtarstva kao proizvodnog lanca vrednosti je taj da se na celoj teritoriji Srbije različitim vidovima uzgajanja povrća mogu baviti mala porodična gazdinstva uz relativno mala ulaganja i mali stepen angažovanja dodatne radne snage.

Analiza izbora proizvodnog lanca vrednosti – vinogradarstvo i vinarstvo

U Srbiji postoje tradicionalni vinogradarski regioni sa povoljnim uslovima za proizvodnju grožđa. Sektor proizvodnje grožđa u Republici Srbiji je specifičan, s obzirom na to da se odlikuje velikim brojem proizvođača grožđa, koji imaju vinograde malih površina. Ukupna površina pod vinogradima u Republici Srbiji iznosi oko 23.000 ha.

Podizanje novih zasada karakterišu velika ulaganja i problemi sa nabavkom sertifikovanih sadnica autotohnih, regionalnih i domaćih sorti, kao i problemi sa izraženim klimatskim promenama. Veliki problem predstavlja i nedostatak aktivne radne snage za poslove u vinogradima.

Uprkos svemu navedenom, sektor vinarstva u Srbiji beleži pozitivan trend rasta i ostvaruje dobre poslovne rezultate. Tome doprinosi globalna potražnja za vinom, smanjenje svetske proizvodnje izazvane klimatskim promenama, kao i dobar kvalitet vina malih vinarija koje su se uspešno pozicionirale na tržištu sa specifičnim autohtonim vinskim sortama. Proizvodnja vina učestvuje sa oko 8 % u ukupnoj vrednosti poljoprivredne proizvodnje Srbije.

Proizvodnja se uglavnom zasniva na porodičnim vinarijama mikro, manjeg i srednjeg kapaciteta. U Republici Srbiji proizvodnju vina ostvaruje preko 500 vinarija koje godišnje proizvedu preko 70 miliona litara vina. Unapređenju vinarstva su značajno doprinele mere podrške koje dolaze kroz nacionalne

i IPARD mere (podizanje zasada vinove loze, ali i izgradnju i opremanje vinarija), kao i značajne investicije od strane privatnih preduzetnika.

Male vinarije svoja vina uspešno plasiraju na domaćem tržištu (trgovinski lanci i restorani), a neke od njih celokupnu proizvodnju izvoze (problem su ograničene količine).

Proizvodnja vina je proces stvaranja dodatne vrednosti kroz ulaganja u kvalitet sirovine, korišćenje specifičnosti podneblja, zaštitu geografskog porekla i udruživanje malih proizvođača.

Vinogradarstvo i vinarstvo je specifičan i sofisticiran proizvodni lanac vrednosti koji se može dodatno unaprediti u smislu povećanja proizvodnje grožđa i koristi koje mali proizvođači mogu ostvariti u proizvodnom lancu. Povećanje primarne proizvodnje kvalitetnih vinskih sorti treba da doprinese dodatnom razvoju sektora vinarstva, kako po obimu tako i po vrednosti.

Zbog svega gore navedenog (dobrih potencijala, trenda rasta potražnje za vinom na svetskom nivou itd), ali i zbog mogućnosti primene inovativnih rešenja u proizvodnji grožđa i vina smatra se da ovaj proizvodni lanac može da ostvari dodatni rast i generiše značajne prihode za sve učesnike u proizvodnom procesu.

Kabinetsko istraživanje na osnovu dostupnih statističkih podataka

Povrtarstvo u Srbiji

Prosečna vrednost proizvodnje dobara i usluga u sektoru povrća u periodu od 2007. godine do 2018. godine iznosila je 371,6 miliona EUR, dok je u 2018. godini vrednost proizvodnje iznosila 334,2 miliona EUR. Prosečan udeo sektora povrća u ukupnoj vrednosti poljoprivredne proizvodnje za period od 2007. do 2018. godine iznosio je 8,7%, dok je u 2018. godini udeo povrća u ukupnoj proizvodnji dobara i usluga u poljoprivredi iznosio 7%.

Raspodela poljoprivrednih gazdinstava koja su specijalizovana za proizvodnju povrća je jednaka po regionima, izuzev Beogradskog regiona koji učestvuje sa 10%, dok ostali regioni (Vojvodina, Šumadija i Zapadna Srbija, Južna i Istočna Srbija) imaju približno isti udeo od 30%.

Poljoprivredna gazdinstava specijalizovana za proizvodnju povrća imaju prosečnu ekonomsku veličinu od 10.576 EUR, što ih u poređenju sa ostalim gazdinstvima svrstava na treće mesto ekonomski najjačih poljoprivrednih gazdinstava. Prema podacima Popisa poljoprivrede iz 2012. godine, gazdinstva koja se bave povrtarstvom su imala najvišu prosečnu ekonomsku snagu u poređenju sa poslednjim podacima. Podela poljoprivrednih gazdinstava prema pravnom statusu nosioca pokazuje da porodična poljoprivredna gazdinstava, koja su glavni nosioci povrtarske proizvodnje u Republici Srbiji, imaju nižu ekonomsku snagu (9.051 EUR) u odnosu na pravna lica i preduzetnike (73.876 EUR).

Proizvodnja na otvorenom polju je i dalje dominantna u ukupnoj proizvodnji povrća sa udelom od 62%, u odnosu na 38% proizvodnje u zatvorenom prostoru.

Tabela 1 Broj poljoprivrednih gazdinstava specijalizovanih za proizvodnju povrća, cveća i ukrasnog bilja

Tip proizvodnje poljoprivrednog gazdinstva	Broj poljoprivrednih gazdinstava prema veličini korišćenog poljoprivrednog zemljišta						
	< 1 ha	1,01 ha – 2 ha	2,01 ha – 5 ha	5,01 ha – 10 ha	10,01 ha – 50 ha	50 ha<	Ukupno
Proizvodnja na otvorenom	404	370	689	792	1,168	291	3.712
Proizvodnja u zatvorenom prostoru	383	146	444	638	590	79	2.281
Ukupno	787	516	1.133	1.430	1.758	370	5.993

Izvor: RZS

U Republici Srbiji povrće se proizvodi na oko 120.000 ha (desetogodišnji prosek), što čini 3,5% ukupno obradive površine.

U strukturi proizvodnje povrća u Republici Srbiji dominira krtolasto (krompir) i plodovito povrće (paradajz, paprika, dinje i lubenice i krastavac), a značajan udeo ima i lisnato povrće (kupus i kelj). Proizvodnja je stabilna i iznosi 1,7–1,8 miliona tona, a značajne oscilacije javljaju se u godinama sa ekstremno lošim vremenskim uslovima (suša, poplave i grad). Raspodela po regionima je ravnomerna, približno iste udele imaju svi regioni, izuzev Beogradskog regiona. Poslednjih godina izražena je profesionalizacija proizvođača i koncentrisanje proizvodnje pojedinih vrsta povrća u određenim regionima.

Proizvodnja povrća je značajno unapređena proteklih godina, usled rasta ulaganja u mehanizaciju i skladišne kapacitete (preovlađuju investicije u mehanizaciju). Profesionalni proizvođači primenjuju moderne tehnologije, a oni najveći su na nivou vodećih proizvođača EU.

Tabela 2 Proizvodnja povrća u Republici Srbiji, 2012–2018.

Povrće	Godišnja proizvodnja (000) t							Struktura 2012 – 2018 (%)
	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	
Ukupno	1.498	1.813	1.512	1.708	1.821	1.647	1.300	100.0%
Krompir	578	767	592	639	714	589	488	38,7%
Paradajz	156	175	128	147	160	171	132	9,5%
Grašak	33	32	21	44	41	38	29	2,1%
Kupus i kelj	304	304	261	289	290	263	209	17,0%
Luk	30	32	43	46	58	33	28	2,4%
Paprika	89	100	114	165	228	199	135	9,1%
Pasulj	10	13	11	13	13	13	11	0,8%
Dinje i lubenice	190	255	228	242	208	247	199	13,9%
Šargarepa	47	65	50	64	49	31	22	2,9%
Krastavac	55	64	53	53	55	58	43	3,4%
Beli luk	6	7	11	7	5	5	4	0,4%

Izvor: RZS

Prerađivačka industrija

Privredni subjekti koji su uključeni u preradu povrća najčešće prerađuju i voće. Prema dostupnim podacima MPŠV, hladnjače i objekti za konzervisanje i preradu voća i povrća čine okvirno 65%, dok objekti za proizvodnju sokova od voća i povrća čine 35% svih upisanih objekata. Prerada povrća učestvuje sa udelom nižim od 10%. Aktivni privredni subjekti registrovani za preradu voća i povrća, kao i za proizvodnju sokova od voća i povrća, prema podacima iz 2018. godine zapošljavali su 10.034 lica.

Objekti za zamrzavanje uglavnom se nalaze u Regionu Vojvodine, od čega 24% čine objekti samo za zamrzavanje povrća, dok 75% objekata pored zamrzavanja povrća zamrzavaju i voće.

U ukupnom izvozu povrća Republike Srbije udeo svežeg povrća je 37%, dok je udeo prerađenih proizvoda 63% (prosečno u periodu od 2013. do 2018. godine).

Rast izvoza zamrznutog povrća je u prethodnom periodu bio konstantan, primarno vođen rastom tražnje u CEFTA zemljama. Rast potrošnje zamrznutih proizvoda je opšti trend u svetu, i to kako potrošnje voća, tako i povrća.

Tabela 3 Broj privrednih društava registrovanih za ostalu preradu i konzervisanje voća i povrća i proizvodnju soka u sektoru prerade voća i povrća prema uslovima prihvatljivosti

Broj privrednih društava	Promet veći od 50 mil. EUR	Promet manji od 50 mil. EUR	Ukupan bilans (ukupna aktiva) veća od 43 mil. EUR	Ukupan bilans (ukupna aktiva) manja od 43 mil. EUR	Broj zaposlenih veći od 250	Broj zaposlenih manji od 250
Broj privrednih društava koja se bave ostalom preradom i konzervisanjem voća i povrća	2	593	0	595	3	592
Broj privrednih društava koja se bave proizvodnjom sokova od voća i povrća	3	34	2	35	2	35

Izvor: APR

Tržište i trgovina

Ukupan prosečan izvoz povrća u periodu od 2013. do 2018. godine bio je oko 134,8 mil. EUR, dok je doprinos u ukupnom izvozu poljoprivrede bio oko 5%. U oblasti poljoprivredne proizvodnje sektor povrća je šesti izvozni sektor, posle voća, duvana, žitarica, pića i uljarica. Od šest sektora sa najvišim izvozom povrće je treće pozicionirano, sa prosečnim godišnjim rastom od 10%, posle duvana i uljarica. U sektoru povrća ostvarene su značajne strukturalne promene tokom poslednje decenije, pri čemu su se proizvođači specijalizovali za proizvodnju određenih povrtarskih kultura ili grupa povrtarskih kultura.

Izvoz povrća Republike Srbije ima stabilan trend rasta poslednjih godina, sa godišnjom stopom rasta od 8,3%. U strukturi izvoza prerađeno povrće učestvuje sa približno 70%, dok sveže povrće ostvaruje učešće od 30%. Izvoz svežeg povrća ostvaruje porast, sa prosečnom godišnjom stopom

rasta od 22%, dok je godišnja stopa rasta izvoza prerađenog povrća 4%. Izvoz povrća ima stabilan trend rasta u poslednjih 10 godina: u 2018. godini ostvaren je porast izvoza za 85% u odnosu na 2008. godinu. Najveći rast izvoza je zabeležen kod krastavaca i kornišona – prosečna godišnja stopa rasta je 50%, sledi šargarepa sa rastom od 39%, paradajz sa 29% i crni luk sa rastom od 18%. Najveći udeo u ukupnom izvozu svežeg i prerađenog povrća imaju mešavine zamrznutog povrća sa 19%, zatim krompir sa 14% i paprika sa 11%.

Dominantna tržišta za domaće povrće su regionalna tržišta, kao i tržišta EU i Ruske Federacije.

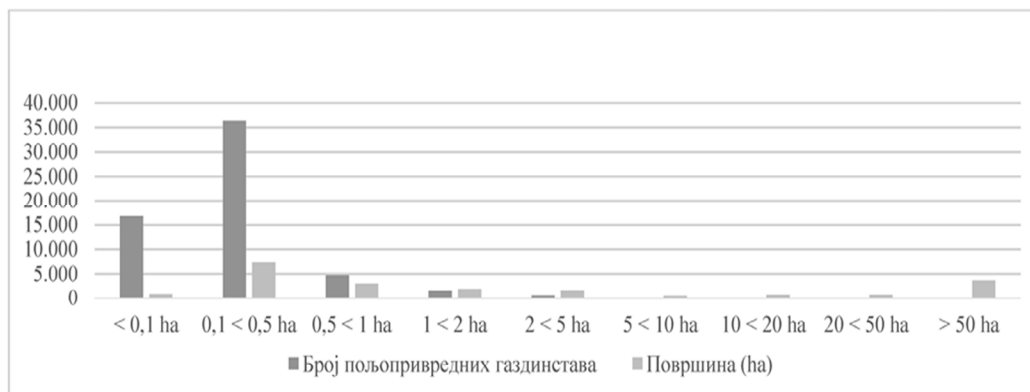
Najvažnija pravna akta u pogledu ispunjavanja standarda bezbednosti hrane u sektoru povrća su usvojena, kao i propisi za sprovođenje i mere kontrole.

Vinogradarstvo i vinarstvo u Srbiji

Na osnovu podataka iz 2018. godine, oko 60.000 poljoprivrednih gazdinstava poseduje vinograde, što je skoro 11% od ukupno popisanih poljoprivrednih gazdinstava. Struktura vinogradarstva i vinarstva je prilično heterogena, sa najvećim učešćem u proizvodnji manjih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava.

Približno jednu trećinu predstavljaju gazdinstva koja poseduju izuzetno male vinograde, površine manje od 0,1 ha. Najveću grupu vinogradarskih gazdinstava (oko 60%) čine proizvođači koji imaju vinograde malih površina, odnosno vinograde od 0,1 do 0,5 ha. S druge strane, svega 30 vinarija u Republici Srbiji je raspolagalo vinogradima površine od 50 ili više hektara.

Grafikon 1 Površina pod vinogradima (ha) i broj popisanih poljoprivrednih gazdinstava sa vinogradima, 2018.

Izvor: RZS

Proizvodnja grožđa

Na osnovu podataka RZS, u ukupnoj količini proizvedenog voća i grožđa, proizvodnja grožđa učestvuje sa oko 10%.

Ukupna površina pod vinogradima je oko 23.000 ha, od čega je rodniha oko 22.000 ha vinograda (Srbija nekada imala više od 100.000 hektara pod vinovom lozom).

Prema podacima iz Vinogradarskog registra upisano je preko 4.000 proizvođača grožđa sa preko 20.000 vinogradarskih parcela. U okviru Vinogradarskog registra upisano je oko 7.000 ha vinograda, sa pretežno komercijalnom orijentacijom.

U periodu od 2009. do 2018. godine, prosečna godišnja količina proizvodnje grožđa bila je 167.363 t.

Grafikon 2 Proizvodnja grožđa u Republici Srbiji (t), 2009–2018.

Izvor: RZS

Kvalitet proizvodnje je pretežno na niskom tehnološkom nivou. Usitnjenost vinogradarskih parcela, zastareli vinogradi, nepostojanje sertifikovanih klonskih sadnica od autotohnih, regionalnih i domaćih sorti, zastarela mehanizacija i oprema za savremenu vinogradarsku proizvodnju, kao i neadekvatna zaštita od bolesti i štetočina, neki su od problema vinogradarske proizvodnje u Republici Srbiji.

Prerađivačka industrija

Republika Srbija ima dugu tradiciju u proizvodnji vina, koja se u prethodnom periodu zasnivala na velikim društvenim sistemima sa značajnim kapacitetima, dok se danas ova proizvodnja uglavnom zasniva na porodičnim vinarijama mikro, manjeg i srednjeg kapaciteta. Značajan broj prerađivih kapaciteta grožđa u državnom vlasništvu, osim nekoliko izuzetaka, bili su rezultat neuspešnog procesa privatizacije, ili nisu privatizovani, što je dovelo do značajnog smanjenja površina pod vinogradima u svim vinogradarskim područjima Republike Srbije.

Na osnovu podataka iz Vinarskog registra, u 2024. godini u Republici Srbiji proizvodnju vina ostvaruje preko 500 vinarija (preduzetnici i privredna društva), sa ukupnim maksimalnim kapacitetom za preradu od oko 200

miliona kg grožđa i ukupnim maksimalnim kapacitetom proizvodnje vina od preko 70 miliona litara vina.

Struktura proizvođača vina u Republici Srbiji slična je strukturi proizvođača grožđa, sa preovlađujućom zastupljenošću vinarija sa malim kapacitetima za proizvodnju vina. Naime, više od polovine vinarija imaju ograničene kapacitete za proizvodnju vina, i to ispod 20.000 l. Preko 100 vinarija ima nešto veće kapacitete za proizvodnju vina (od 20.000 do 40.000 l), ali i dalje nedovoljno velike kapacitete za konkurentsku proizvodnju vina.

Najveći kapaciteti za proizvodnju vina nalaze se u okviru 50 vinarija koje imaju maksimalnu pojedinačnu mogućnost proizvodnje vina od 100.000 l i više, od kojih 15 vinarija ima kapacitet za godišnju proizvodnju od 1 milion i više litara vina godišnje.

Nivo kvaliteta proizvodnje

U Republici Srbiji postoji zakonska usklađenost po pitanju kategorizacije vinskih proizvoda i geografskih oznaka (GI). Udeo proizvodnje visokokvalitetnih vina sa geografskim poreklom (PDO/PGI vina) je nezadovoljavajući. Neodgovarajući uslovi i kapaciteti za proizvodnju visokokvalitetnih vina, odnosno starija oprema i sudovi kod pojedinih vinarija, pored ostalih tehničkih i administrativnih prepreka, u velikoj meri utiču na ograničenu proizvodnju vina sa geografskim indikacijama.

Tabela 4 Odnos proizvodnje vina bez geografskih indikacija i vina sa geografskim indikacijama, 2016–2018.

Kategorije kvaliteta vina	Godina		
	2016.	2017.	2018.
Vina bez geografskih indikacija	92%	85%	85%
Zaštićena geografska oznaka (PGI)	3%	7%	8%
Zaštićena oznaka porekla (PDO)	5%	8%	7%

Izvor: MPŠV

Tržište i trgovina

Snabdevenost tržišta Republike Srbije domaćim vinom nije dovoljna, pa je generalno gledano uvoz vina najmanje duplo veći od izvoza, kako u pogledu količine, tako i u pogledu vrednosti vina.

SSP sa EU i CEFTA sporazum omogućili su izvoz vina na ta tržišta, ali Republika Srbija ne može količinski da odgovori zahtevima ovih tržišta.

Prema podacima RZS, u periodu od 2009. do 2018. godine Republika Srbija je na nivou godišnjeg proseka ukupno izvezla 12 miliona litara vina, u vrednosti od 13 mil. EUR. U istom periodu ukupan uvoz vina bio je 25 miliona litara ukupne vrednosti 25 mil. EUR, što je rezultiralo negativnim saldonom, kako prema količini, tako i po vrednosti.

Prema podacima RZS za navedeni period ostvaren je pozitivan spoljnotrgovinski saldo sa zemljama EU po pitanju količina vina (798.100 l), ali negativan prosečan godišnji bilans po pitanju vrednosti vina (3.384.700 EUR).

Bitan deo trgovine vinom odvija se i sa drugim zemljama. U posmatranom periodu, Ruska Federacija je jedina zemlja sa kojom Republika Srbija ostvaruje pozitivan spoljnotrgovinski bilans vina, kako u pogledu količine (4.444.300 l), tako i u pogledu vrednosti (4.486.500 EUR).

Modernizacija u sektoru vinogradarstva i vinarstva je neophodna, a naručito na područjima gde se uzgajaju vinske sorte grožđa sa najpogodnijim klimatskim, zemljišnim i topografskim uslovima.

Poljoprivredna gazinstva koja se bave proizvodnjom grožđa imaju potrebu za osavremenjivanjem i obnovom mehanizacije u cilju efektivnijeg obavljanja agrotehničkih i ampelotehničkih mera u savremenom vinogradarstvu, koje za cilj imaju manju upotrebu pesticida, a samim tim i bolji kvalitet grožđa i vina. Takođe, potrebno je ulaganje u kapacitete za skladištenje kako bi se poboljšala konkurentnost primarnih proizvođača grožđa.

Kada je u pitanju rasadničarska proizvodnja vinove loze, potrebno je povećati obim proizvodnje i unaprediti kvalitet sadnog materijala.

Potrebno je raditi na unapređenju kvaliteta vina u smislu bolje analize kvaliteta vina i uspostavljanje geografske indikacije vina.

SWOT analiza

SWOT analize za oba odabrana lanca vrednosti su pripremljene tokom pet konsultativnih radionica, a pri tome su učesnicima predloženi nalazi iz prethodno sprovedenog istraživanja.

SWOT analiza povrtarstva

SNAGE	SLABOSTI
• Postojanje iskustva i tradicije u povrtarskoj proizvodnji • Dobri agroekološki uslovi za povrtarsku proizvodnju • Kvalitetna skladišta za dugotrajnije vrste povrća • Postojanje dugogodišnje saradnje u lancu vrednosti proizvodnje krompira • Prilagodljivost proizvođača tržišnim uslovima • Dostupnost kanala prodaje • Dostupnost sirovina • Dobra regionalna rasprostranjenost savetodavnih službi • Prerada povrća u tradicionalne proizvode omogućava održivost za mala poljoprivredna gazinstva • Postojanje iskustva sa brendiranjem proizvoda u okviru šeme geografskih oznaka • Postojanje dobre reputacije lokalnih proizvoda (Lokošnička paprika, krompir sa Golije i Javora, Leskovački ajvar...), olakšava marketing proizvoda	• Usitnjena proizvodnja i male proizvodne jedinice utiču na održivost malih farmi • Neadekvatni objekti za skladištenje i rukovanje osetljivim povrćem • Nestabilno tržište i za deo proizvodnje ne postoje unapred poznati kupci • Zelene pijace gube funkciju mesta na kojima su svoje proizvode prodavali lokalni povrtari • Nedostatak radne snage • Nepostojanje proizvođačkih organizacija • Privredna komora ne reprezentuje male proizvođače • Savetodavne službe su nefunkcionalne (nedovoljan broj; više nude administrativnu, nego stručnu podršku) • Nedovoljna opremljenost potrebnom mehanizacijom • Nizak nivo prerade povrća, čime se smanjuje fleksibilnost u prodaji povrća • Mali proizvođači ne koriste savremene tehnologije u proizvodnji • Nedostatak praktičnih naučnih studija o savremenim metodama uzgoja koje su primenjive za male proizvođače

SNAGE	SLABOSTI
	• Slaba ponuda kvalitetnog semenskog materijala (uglavnom iz uvoza, slabijeg kvaliteta, često zaražen...) • Nedostatak stručne podrške za zaštitu useva (nedovoljan broj stručnih lica, nude se zaštitna sredstva na kojima je veća marža – pristup je više trgovački a manje zaštitarski) • Neracionalno upravljanje ostacima useva u primarnoj povrtarskoj proizvodnji kao i

SWOT analiza za vinogradarstvo i vinarstvo

SNAGE	SLABOSTI
• Tradicija u proizvodnji • Povećanje interesovanja za proizvodnju kvalitetnih i autohtonih vinskih sorti grožđa od strane poljoprivrednika • Postojanje lokalnih sorti, koje omogućavaju bolje tržišno pozicioniranje • Dobar kvalitet sirovine, kao preduslov za kvalitet vina • Dostupnost sirovine • Podneblje koje daje dobre uslove za proizvodnju, ali i marketing proizvoda baziran na podneblju (francuski izraz Terroir) • Mladi ljudi koji su u sektoru vinogradarstva i vinarstva • Mladi ljudi se sve češće obrazuju za rad u vinskom sektoru, pa su i nosioci promena u malim porodičnim vinarijama • Autohtone vinske sorte daju mogućnost razvoj autentičnih vina kod malih vinarija	• Usitnjena proizvodnja i male proizvodne jedinice • Neovoljna umreženost malih proizvođača i prerađivača (npr. nepostojanje proizvođačkih organizacija...) • Neostatak radne snage u fazi berbe grožđa, čime se ugrožava i kvalitet prerade • Slab marketing malih vinarija i samih vinskih regiona • Male vinarije nemaju trenutne mogućnosti da pokriju sve tržišne potrebe (npr. tražnju jeftinih vina...) • Nedostatak sertifikovanog sadnog materijala (autohtone sorte) • Nizak stepen tehnologije zastupljen u vinogradima • Nizak nivo korišćenja zaštite geografskih oznaka vina • Visoki troškovi proizvodnje • Nedostatak mehanizacije u pojedinim proizvodnim faza u vinogradarstvu (skupa mehanizacija, a proizvodnja je usitnjena)

SNAGE	SLABOSTI
	- Nizak nivo edukovanosti u sektoru turizma i ugostiteljstva o značaju promocije i korišćenja domaćih vina, a posebno onih od autohtonih sorti - Nedovoljna zastupljenost domaćih vina na turističkim manifestacijama u Srbiji
MOGUĆNOSTI	PRETNJE
- Dobri finansijski izgledi za sprovođenje mera prilagođavanja klimatskim promenama - Povećanje tražnje potrošača za domaćim proizvodima - Mere podrške sektoru vinogradarstva i vinarstva - Povećana tražnja za ekološkim proizvodima - Olakšana komunikacija na globalnom tržištu daje šansu i malim proizvođačima da plasiraju svoja vina na "daleka" tržišta (npr. vinarija Agatija iz Levča plasira svoja vina u Brazilu)	- Rastući zahtevi u pogledu fitosanitarnih i sveukupnih standarda - Negativni demografski trendovi koji povećavaju pretnju nedostatka radne snage - Klimatske promene imaju negativan uticaj na proizvodnju (skraćenje perioda rezidbe, ugrožavanje kvaliteta grožđa...) - Uvoz jeftinih vina, limitira malim vinarijama pristup domaćem tržištu - Nespremnost tržišta Srbije da prihvati nova domaća vina - Nepostojanje referentne nacionalne laboratorije omogućuje nelojalnu konkurenciju domaćim vinima - Nedovoljni nivo kontrole ne umanjuje rizike od prevarnih radnji u vinskom sektoru

4. Rezultati i diskusija

Tokom konsultativnih radionica su izdvojena dva glavna modela organizovanja lanaca vrednosti u povrtarstvu:

- prvi model je onaj kod koga se proizvodnja povrća odvija sa ciljem direktne prodaje, bilo direktnom kupcu, posredniku ili prerađivaču. U ovoj modelu lanca vrednosti se za neke od povrtarskih kultura (npr. paradajz, paprika...), proizvodi lošijeg kvaliteta ili deo neprodate proizvodnje prerađuju u tradicionalne proizvode, ali svakako da to nije osnovni cilj proizvodnje, već rešenje za deo proizvoda.
- drugi model lanaca vrednosti je onaj u kome se povrtarska proizvodnja organizuje u cilju obezbeđivanja sirovina za preradu. Kao primer imamo proizvodnju paprika za Leskovački ajvar ili Lokošničke paprika za začinsku pariku ili papriku za punjenje.

U oba slučaja, ako govorimo o mladim farmerima i malim farmama, one obično se same bave čitavom organizacijom od proizvodnje do prodaje svojih proizvoda, jer ne postoji siguran plasman i ugovoreni otkup povrća, sem u nekim slučajevima. Kao primer možemo izdvojiti krompir sa Golije i Javora. U tom slučaju postoji nekoliko privatnih firmi koje organizuju kooperantsku proizvodnju uz obaveznu da farmeri na ime preuzetog repromaterijala (seme, đubrivo...) isporuče deo svoje proizvodnje. Organizatori proizvodnje otkupljuju veći deo proizvedenog krompira, van prethodno spomenute količine, ali ta količina varira i zavisi od tržišnih kretanja. Tako da i u ovom slučaju gotovo svi farmeri su izloženi dinamičnim promenama na tržištu, pa za deo proizvodnje sami traže rešenja od prodaje direktno na kućnom pragu, malim prodavnicama ili posrednicima.

Uzimajući u obzir proizvodnju značajnijih povrtarskih kultura (krompir, kupus, paradajz...), dat je prikaz direktnih učesnika u lancu vrednosti povrtarstva u tabeli 5.

Tabela 5 Prikaz direktnih učesnika u lancu vrednosti povrtarstva

Deo vrednosnog lanca	Učesnici
Proizvodnja povrća	• Rasadničari • Proizvođači (prodavci) veštačkog đubriva • Proizvođači (prodavci) pesticida i drugih zaštitnih sredstava • Proizvođači (prodavci) mehanizacije za obradu • Proizvođači (prodavci) opreme • Sezonska radna snaga • Poljoprivredne apoteke • Skladištari • Savetodavci
Prerađivači povrća	• Tehnolozi • Radna snaga • Proizvođači specijalizovane opreme (sušare, mešači...) • Ovlašćene laboratorije za ispitivanje kvaliteta
Pakovanje	• Proizvođači ambalaže • Proizvođači pakerica • Proizvođači kartonske ambalaže
Distribucija	• Prevoznici i druga transportna preduzeća • Distibuteri povrća i prerađevina na lokalnom, regionalnom i međunarodnom tržištu
Marketing	• Marketinške kuće • Portali • Štamparije • Medijske kuće • Specijalizovane emisije i novine
Turizam	• Turističke organizacije (tematske rute) • Manifestacije • Seoska turistička domaćinstva
Potrošači	• Hoteli, restorani i drugi ugostiteljski objekti • Vinske kuće • Fizička lica kupci • Zelene pijace • Maloprodaja • Veleprodaja

Lanac vrednosti u vinogradarsko-vinskom sektoru koji obuhvata mlade farmere i male proizvođače ima u značajnoj meri zastupljene elemente kratkih vrednosnih lanaca.

Kratke vrednosne lance karakteriše ili direktan plasman proizvoda do potrošača ili je pak lanac vrednosti sa veoma malim brojem posrednika (prema Evropskoj komisiji do dva posrednika).

Mali proizvođači, uključujući i one mlade, u vinogradarsko-vinskom sektoru su istovremeno proizvođači sirovine, proizvođači vina baziranog pre svega na svojoj sirovini, a takođe se bave i prodajom uključujući i promociju proizvoda. Kanali prodaje su raznovrsni, a najčešće kombinovani. Kombinovani kanali prodaje obuhvataju: direktnu prodaju (u samoj vinariji, plasmanom u restoranima, online prodaju...), prodaju preko veleprodaje (uključujući i izvoz vina na udaljena tržišta, kao što su na primer Japan i Brazil) i prodaju kroz maloprodajne objekte (npr. specijalizovane prodavnice vina). Svakako treba spomenuti prodaju preko turizma, a pre svega kroz organizovane vinske ture i turističke i vinske manifestacije.

Direktni učesnici u lancu vrednosti vinogradarsko-vinskog sektora su dati u tabeli 6.

Tabela 6 Direktni učesnici u lancu vrednosti vinogradarsko-vinskog sektora

Deo vrednosnog lanca	Učesnici
Proizvodnja grožđa	• Proizvođači sadnog materijala • Proizvođači (prodavci) veštačkog đubriva • Proizvođači (prodavci) pesticida i drugih zaštitnih sredstava • Proizvođači (prodavci) mehanizacije za obradu vinograda • Sezonska radna snaga • Poljoprivredne apoteke • Savetodavci
Proizvodnja vina	• Tehnolozi • Proizvođači sudova za fermentaciju i odležavanje • Proizvođači specijalizovane opreme za proizvodnju vina • Ovlašćene laboratorije za ispitivanje kvaliteta šire, vina i drugih proizvoda
Pakovanje	• Proizvođači staklenih boca • Proizvođači čepova, zatvarača i kapica • Proizvođači punilica i etiketirki • Proizvođači kartonske ambalaže
Distribucija	• Prevoznici i druga transportna preduzeća • Distibuteri vina na lokalno, regionalno i međunarodno tržište
Marketing	• Marketinške kuće • Štamparije • Medijske kuće • Specijalizovane emisije i novine
Turizam	• Turističke organizacije (vinske rute) • Manifestacije • Seoska turistička domaćinstva
Potrošači	• Hoteli, restorani i drugi ugostiteljski objekti • Vinske kuće • Fizička lica kupci • Maloprodaja • Veleprodaja

5. Zaključci

Za male farme i mlade poljoprivrednike koji su deo lanca vrednosti svakako da je potrebno raditi na daljoj podršci u cilju:

- Povećanja kapaciteta prerađivačkih jedinica u oblasti prerade povrća (poboljšanje kvaliteta, kontrola bezbednosti), marketinga (brendiranje i pakovanje) i finansijskog upravljanja.
- Bolje opremljenosti opremom i prostorom za skladištenje, kao i dostupnost hladnjača, opreme i materijala za preradu. U preradi treba razmotriti mogućnost korišćenja solarne energije gde je to god moguće.
- Pružanja snažnije podrške donošenju odluka malih farmi i mladih farmera, kroz kontinuirane ekonomske analize koje doprinose lakšem odlučivanju o najprofitabilnijim povrtarskim kulturama i optimalnom broju raznovrsnih useva koji imaju potencijal da snabdevaju lokalna tržišta na dugoročno održivoj osnovi.
- Olakšati i podržati inovacije u sistemima proizvodnje povrća kroz razvoj najprofitabilnijih useva i sistema useva kojima mali proizvođači mogu održivo da upravljaju, uzimajući u obzir brigu za životnu sredinu (proizvodnja u kontrolisanim uslovima, "urbane bašte", "podzemni plastenici"...).
- Podrške malim proizvođačima uvođenjem održivih metoda uzgoja (organska proizvodnja, uzgoj u zatvorenom prostoru, uzgoj otpornijih sorti, stare sorte, smanjenje upotrebe hemikalija, racionalni sistemi navodnjavanja, očuvanje vode, zemljišta i biodiverziteta, korišćenje ostataka u primarnoj biljnoj proizvodnji kao i ostataka u preradi...)
- Podsticanje diversifikacije useva unutar plastenika povećanjem međurednog razmaka i ukrštanjem sa drugim manje rizičnim kulturama.

- Dalja podrške postojećim iskustvima uvođenja postepene sadnje proizvoda, čime se širi ponuda i produžava tokom dužeg vremenskog perioda.
- Sistemska podrška u cilju obezbeđivanja potrebnog broja stručnih lica za uzgoj i zaštitu useva i njihova podrška malim proizvođačima.
- Podrške grupama proizvođača povrća u cilju smanjenja troškova proizvodnje, kao i boljeg pozicioniranja u lancu vrednosti i na tržištu.
- Podsticanja proizvođače povrća da investiraju u održiva rešenja i prilagođavanje klimatskim promenama (na primer podrška investicijama za sakupljanje kišnice, gde nisu dostupni drugi izvori vode, kako bi se povećala dostupnost sveže vode. Posebnu pažnju treba posvetiti i programima za podizanja svesti koji racionalizuju potrošnju resursa, a naročito vode koja se koristi u povrtarstvu).

U svim budućim razvojnim aktivnostima trebalo bi imati u vidu da je vinogradarsko-vinarski sektor u Srbiji, sektor sa dugom tradicijom i trenutno delimično iskorišćenim potencijalom. Vinova loza se uspešno može gajiti i na siromašnim zemljištima u brdsko-planinskim područjima, po kojima je prepoznatljiva centralna Srbija, pa samim tim može značajno doprineti ruralnom razvoju ovih oblasti. Za unapređenje lanca vrednosti u sektoru proizvodnje vina potrebno je realizovati niz inicijativa i aktivnosti, kako na nacionalnom nivou, tako i na lokalnom nivou i na nivou proizvođača.

Proizvođači grožđa u početnim fazama lanca vrednosti pate od nesigurnih tržišnih uslova i nepovoljne uključenosti u lanac, kao posledice niske cene grožđa, koja jedva da varira između različitih kvaliteta iste sorte, što destimuliše proizvodnju vrhunske kategorije i kvaliteta. Visoka dodata vrednost najskupljih vina obično se dobija kroz proizvodnju i marketing, a ne uz pomoć kvalitetnijih sirovina. Naprotiv, u vinskom lancu razvijenih evropskih zemalja najviša cena i najveći udeo dodate vrednosti dobijaju se zahvaljujući grožđu vrhunske kategorije proizvedenom u određenim jasno definisanim geografskim područjima.

Dodatnu pažnju zaslužuje i aspekt nedostatka radne snage, naročito u fazama koji su vezani za berbu grožđa. To podrazumeva i više istraživanja

o podeli između velikih proizvođača i vinarija s jedne strane, i malih proizvođača i eksternih proizvođača grožđa u nižim segmentima lanca, gde je posao neformalniji. Istraživanje može da ukaže na moguće modele rešavanja problema nedostatka radne snage. Svakako treba u ovom segmentu sagledati i mogućnosti unapređenja u korišćenju mašinske berbe, koja bi uključila i udruživanje proizvođača u odgovorajuće sisteme, npr. mašinski prsten.

Kada se razmišlja o strategiji za budućnost lanca vrednosti malih vinarija, takođe je važno uzeti u obzir njegovu heterogenost i potrebu za prilagođenim pristupima različitim segmentima, orijentisanim na različita tržišta. Stoga, pored strategije da vinarije napreduju u premijum segmentima i povećaju prosečnu jediničnu cenu izvezenog vina, centralnu ulogu treba da imaju i mogućnosti za manje vinarije u segmentu nasleđenih vina koja nastaju sa malo mehaničkih i hemijskih intervencija. U obe strategije, povećana pažnja podneblju (terroaru) i kvalitetu grožđa treba da povuče i posebnu pažnju na kvalitet poslova u manjim preduzećima, a posebno u proizvodnji vinskog grožđa.

Za unapređenje malih farmi i vinarija kojima upravljaju mladi potrebna je na svim nivoima intenzivirati podršku i realizovati sledeće aktivnosti:

- Podržati unapređenje proizvodnih kapaciteta u primarnoj proizvodnji kroz: unapređenje tehničke opremljenosti, korišćenjem inovativnih rešenja u proizvodnji, podizanje autohtonih zasada vinove loze, kao i zasada visokokvalitetnih vinskih sorti koje obezbeđuju kvalitetnu sirovinu za proizvodnju vina baziranog na specifičnostima podneblja (francuski Terroir) vinogorja u Srbiji.
- Podrška povezivanju vinara i poljoprivrednih gazdinstava koji nemaju registrovanu vinariju, ali proizvode ili žele da proizvode grožđe.
- Podrška proizvođačima koji nemaju registrovanu vinariju u nabavci opreme za proizvodnju vina.
- Unapređenje marketinških i promotivnih aktivnosti malih vinarija i mladih, uključujući i podršku zajedničkom marketingu.

- Unapređenje turističkog proizvoda kroz vinske ture i vinske manifestacije.
- Umrežavanje vinarija i turističkih aktera, uključujući i kategorizovana seoska turistička domaćinstava.
- Unapređenje vinskih manifestacija koje promovišu mlade u vinarstvu i male vinarije.
- Neophodna je sistemska podrška u cilju obezbeđivanja potrebnog broja tehnologa i njihove podrške malim vinarijama.

6. Preporuke na bazi SWOT analize

Za povrtarski lanac vrednosti, a kada je reč o mladim farmerima i malim proizvođačima su sledeće preporuke:

1. Unapređivanje prerade i proizvodnje tradicionalnih proizvoda za kojima postoji tržišna tražnja (ajvar, zimnica...).
2. Korišćenje dobre reputacije pojedinih regiona za zaštitu kao geografskih oznaka i bolje tržišno pozicioniranje tih proizvoda.
3. Rad na održivosti i prilagođavanju klimatskim promenama, kroz bolje upravljanje resursima i korišćenjem obnovljivih izvora energije.
4. Uvođenje savremenih tehnologija u proizvodnji i preradi, čime se poboljšava kvalitet proizvoda i povećava fleksibilnost u plasmanu proizvoda.
5. Unapređenje udruživanja i unapređenje odnosa u lancu vrednosti, kako bi se unapredila tržišna pozicija, kao i poboljšala podela dobiti u korist malih proizvođača i prerađivača.

6. Podsticanje umrežavanja i saradnje (savetodavna podrška o formalnim i neformalnim modelima udruživanja i saradnje – poslovna udruženja ili proizvođačke organizacije, zadruge, socijalna preduzeća, lokalne akcione grupe, klasteri...) unutar sektora, kao i sa drugim komplementarnim sektorima.
7. Primena inovativnih tehnologije u plasmanu i distribuciji (samouslužni automati, proizvođačke „niše“ malih gazdinstava u okviru supermarketa, posete seoskim domaćinstvima...).
8. Kontinuirano praćenje tržišnih potreba i prilagođavanje proizvodnje zahtevima tržišta i trendovima na tržištu.

Za vinski lanac vrednosti su sledeće preporuke:

1. Rad na održivosti i prilagođavanje klimatskim promenama; U lancu vrednosti vinarstva, to znači proizvodnju grožđa na način koji poštuje životnu sredinu, minimiziranje upotrebe hemikalija i usvajanje poljoprivrednih praksi koje brinu o zemljištu i vodnim resursima, a ujedno obezbeđuje opstanak malih vinarija.

Ovo ne samo da čuva kvalitet proizvoda, već i odgovara na rastuću potražnju potrošača za vinima koja odražavaju etičke i ekološki prihvatljive vrednosti.

Proizvođači grožđa i vinarije treba da usvajaju inovativne mere za optimizaciju korišćenja resursa u svim fazama proizvodnje. Na primer kada je reč o korišćenju vode za navodnjavanje, treba da teže implementaciji sistema za sakupljanje kišnice, ponovnoj upotrebi prečišćenih otpadnih voda i usvajanje efikasnijih tehnologija navodnjavanja.

2. Sledljivost; Sledljivost je alat koji nam omogućava da upoznaju svi elementi koji su uključeni u proizvodnju proizvoda i sve faze proizvodnje kroz koje on prolazi.

Ovaj pristup omogućava potrošaču da ima potpune i pouzdane informacije o proizvodnom procesu, da zasnuje svoju odluku o kupovini, kao i da izbegne imitaciju vina i nelegalnu trgovinu. Savremene tehnologije identifikacije i praćenja podataka pomaže da se ti podaci obezbede, kao i pečati kvaliteta kao što su: lokalni, prirodni, organski itd.

3. Inovacija u ukusima baziranim na podneblju i tradiciji; Trend inovacija ukusa u vinima redefiniše iskustvo vina nudeći uzbudljivu raznolikost vina koji uključuju sveže i živahne voćne ukuse i tipičnost vezana za vinogorja.

Ovim pristupom se može odgovoriti na globalni trend koji odražava rastuću potražnju za inovativnim i kreativnim potrošačkim opcijama, kao i prilagođavanje malih proizvođača promenljivim ukusima potrošača.

4. Razvoj premijum proizvoda; U Srbiji, koju krasi značajna tradicija vinarstva i sve značajnijoj popularnosti autohtonih sorti grožđa, ovaj trend treba usmeriti kada je reč o malim vinarijama na orijentaciju na vrhunska vina koja se ističu svojim prepoznatljivim karakterom i jedinstvenim poreklom. Sve je izraženiji trend da potrošači traže vina koja ne samo da nude izuzetan ukus već imaju istoriju i tradiciju ukorenjenu na teritoriji.
5. Umrežavanje i saradnja; Mali proizvođači i vinarije se suočavaju sa značajnim izazovima od proizvodnje sirovine, preko prerade, pa do plasmana finalnog proizvoda, u međuvremenu baveći se svim elementima poslovanja od mehanizacije, preko upravljanja ljudskim resursima, pa do marketinga i plasmana. Imajući u vidu ograničene resurse koje male vinarije imaju, sigurno treba razmotriti i implementirati dobre prakse udruživanja, bilo kroz zadruge, poslovna udruženja ili proizvođačke organizacije po EU principima.
6. Potrebu razvoja organske proizvodnje; Proizvodnja organske hrane ili organska poljoprivreda je ekološki održiv proizvodni sistem koji je u trendu sa savremenim zahtevima potrošača. U tom smislu, organska vina su prirodni proizvodi bez insekticida, herbicida, đubriva, hemikalija i koji nisu genetski modifikovani; kontrolisane tokom celog procesa proizvodnje, prerade, pakovanja i marketinga.

7. Digitalizacija; U lancu vrednosti poljoprivrede, raznim uređajima se može daljinski upravljati u realnom vremenu, kao što su ventili, traktori, pumpe, meteorološke stanice i računari.

Internet rešenja (IoT) za prikupljanje podatke sa senzora i uključuju sisteme za vizuelizaciju i kontrolu podataka, omogućavaju kontrolu parametara u proizvodnji, kao što su temperatura, svetlost i vlažnost zemljišta u vinogradu.

U tom smislu, IoT omogućava daljinsko praćenje uslova useva i infrastrukture, što pomaže u smanjenju vremena na polju, fizičkog napora i korišćenih resursa, omogućavajući poljoprivrednicima da imaju veću kontrolu nad usevima.

8. Robotika; Došlo je do značajnog rasta u razvoju poljoprivrednih robota sa širokim spektrom primene. Prskanje, uzorkovanje tla, istraživanje i logistika su oblasti sa potencijalnom primenom za robotiku, posebno za useve visoke vrednosti kao što su vinogradi.
9. Poljoprivredna robotika donosi velike prednosti vezane za poboljšanje upravljanjem ljudskim resursima, smanjenje potrebe za nadzorom na terenu, poboljšanje detekcije štetočina zahvaljujući veštačkoj kontroli, smanjenje gubitaka usled lošeg rukovanja itd.

7. Reference

RZS – Republički Zavod za statistiku

IPARD III program za Republiku Srbiju – sektorske analize

MPŠV – Vinski registar